

TRISTÃO DE BRAGANZA-CUNHA VÀ NHỮNG HOẠT ĐỘNG TRONG PHONG TRÀO DÂN TỘC

NGUYỄN ĐỨC TOÀN*
HỒ THỊ ÁNH PHƯƠNG**

Dưới sự thống trị của Bồ Đào Nha (thế kỷ XVI - thế kỷ XX) nhiều cuộc đấu tranh ở Goa (Ấn Độ) được nhen nhóm bởi nhiều giai tầng khác nhau và bằng nhiều phương thức khác nhau. Nửa đầu thế kỷ XX, giới trí thức Goa - đại diện là Tristão de Braganza-Cunha đã mang lại tín hiệu mới trong phong trào đấu tranh giành tự do. Bài viết bước đầu làm rõ về những hoạt động lý luận và thực tiễn phong phú của Tristão de Braganza-Cunha nhằm thức tỉnh tinh thần phản kháng trong nhân dân chống thực dân Bồ Đào Nha để giải phóng Goa. Với những đóng góp quan trọng trong phong trào dân tộc ở Goa ông được đánh giá là “người cha của chủ nghĩa dân tộc Goa”.

Từ khóa: Goa, Tristão de Braganza-Cunha, phong trào dân tộc, nửa đầu thế kỷ XX

Nhận bài ngày: 25/3/2025; *đưa vào biên tập:* 27/3/2025; *phản biện:* 17/4/2025; *duyet đăng:* 19/5/2025

1. DẪN NHẬP

Goa là phần lãnh thổ của Ấn Độ nằm dưới sự thống trị của Bồ Đào Nha trong bốn thế kỷ⁽¹⁾. Dưới ách thống trị đó, nhiều cuộc đấu tranh của các giai tầng đã diễn ra nhưng đều thất bại⁽²⁾. Dù vậy, những mầm mống chủ nghĩa dân tộc ở Goa (Ấn Độ) vẫn được nhen nhóm bởi nhiều giai tầng khác nhau và bằng nhiều phương thức khác nhau. Nửa đầu thế kỷ XX, giới trí thức Goa đã bước lên vũ đài chính trị,

thức tỉnh tinh thần phản kháng trong nhân dân chống lại chế độ thực dân.

Trong bài *Decolonization in Goa: Past, Process, and Present*, Shreya Hari Nurani (2024: 1-16) nhấn mạnh: chính sự phân biệt chủng tộc tàn bạo, quyền lực chính trị xã hội khắt khe, sự thống trị của Bồ Đào Nha đã tạo ra những bất bình nghiêm trọng trong người dân ở Goa, làm nảy sinh nhiều “phản ứng” của các giai tầng. Verissimo Coutinho (1975: 63) cũng đã viết: dưới sự thống trị của Bồ Đào Nha, trí thức Goa không được ủng hộ về mặt

*, ** Trường Đại học Quy Nhơn.

chính trị, nhưng họ được trao cơ hội để trau dồi bản thân về mặt xã hội và trí tuệ. Kết quả là sự trỗi dậy của phong trào tự do sau này chuyển thành phong trào dân tộc chủ nghĩa dưới sự lãnh đạo của Juliao Menezes và Tristão de Braganza-Cunha. Cùng với đó, sự đàn áp của Bồ Đào Nha đối với các quyền tự do dân sự, dẫn tới người Goa bị tước đoạt các quyền cơ bản nhất như quyền tự do ngôn luận, tự do báo chí, tự do thành lập hiệp hội... cũng là một trong những yếu tố quan trọng tác động đến sự phát triển phong trào dân tộc ở Goa.

Khi tìm hiểu cuộc đời và sự nghiệp của Tristão de Braganza-Cunha, Sandra Ataíde Lobo (2023: 131-155) nhận thấy, trong những năm 1920, T.B. Cunha đã định vị mình là một người theo chủ nghĩa dân tộc chống thực dân với chương trình nghị sự liên quan đến việc giải phóng vùng lãnh thổ Ấn Độ khỏi sự chiếm đóng của thực dân phương Tây. Lobo (2018: 137-167) còn nhận xét: “Cunha là trí thức có ảnh hưởng nhất của phong trào đấu tranh của Goa chống thực dân Bồ Đào Nha. Quan điểm chính của ông là: Goa là một phần của Ấn Độ và người Goa là công dân Ấn Độ. Ông phủ nhận mọi thẩm quyền lịch sử, đạo đức hoặc pháp lý đối với lập trường: Goa là một phần không thể thương lượng, không thể tách rời của Bồ Đào Nha... Ông kịch liệt phản đối ý tưởng rằng giải phóng có thể đạt được thông qua phương thức đàm phán”. Xu hướng chủ đạo trong phong

trào dân tộc chống thực dân Bồ Đào Nha ở Goa không phải là việc tạo ra Goa như một quốc gia dân tộc mà là sự hội nhập của nó với Ấn Độ. Nishtha Tombat (1995: 14) cho rằng: T.B. Cunha coi mình là người theo chủ nghĩa dân tộc Ấn Độ, phản đối kịch liệt những quan điểm hình thành Goa độc lập, tự chủ khỏi Ấn Độ.

Cuộc đời và sự nghiệp của T.B. Cunha cho tự do ở Goa nửa đầu thế kỷ XX chưa nhận được nhiều sự quan tâm của các học giả Việt Nam, mặc dù chủ đề này được thảo luận trực tiếp hoặc gián tiếp trong nhiều công trình học thuật của học giả nước ngoài. Bài viết bước đầu làm rõ những dấu mốc quan trọng về hoạt động của T.B. Cunha trong phong trào dân tộc⁽³⁾ ở Goa gắn với bối cảnh thống trị của thực dân Bồ Đào Nha.

2. VÀI NÉT VỀ SỰ THỐNG TRỊ CỦA THỰC DÂN BỒ ĐÀO NHA Ở GOA

Về *chính trị*, dưới sự thống trị của Bồ Đào Nha, Goa được tổ chức thành một cấu trúc hành chính xác định rõ ràng. Đứng đầu là một Phó vương, người nắm giữ quyền lực tối cao, đại diện cho nhà vua Bồ Đào Nha. Phó vương được hỗ trợ bởi nhiều viên chức hành chính, giám sát việc phòng thủ và an ninh lãnh thổ. Các chánh án chịu trách nhiệm thực thi công lý, một Hội đồng thành phố (hay Thượng viện) đóng vai trò quan trọng trong việc quản lý và ra quyết định tại địa phương. Ngoài ra, Giáo hội có ảnh hưởng đáng kể, Tổng Giám mục Goa thực hiện quyền lực tinh thần và hành

chính. Các thể chế làng xã có từ nhiều thế kỷ trước được gọi là Gaunkaris hoặc Comunidades vẫn được giữ nguyên (Lehner, 2025: 1-55).

Cùng với quá trình tàn sát người Hồi giáo⁽⁴⁾, đối xử bất công với người Hindu, bắt đầu từ thời trị vì của Albuquerque, việc cải đạo theo đạo Thiên Chúa đối với người bản địa đã được thực hiện quyết liệt. Cho đến năm 1540, việc cải đạo chủ yếu được thực hiện thông qua việc những người phụ nữ bản địa phải cải đạo để kết hôn với các sĩ quan người Bồ Đào Nha. Hệ quả là ở Goa, bên cạnh người bản địa có người *reinóis* (cư dân sinh ra ở Bồ Đào Nha), người *indiáticos* (người sinh ra ở Ấn Độ, có cha mẹ là người Bồ Đào Nha) và người *mesticos* (những người lai; sinh ra từ cha mẹ là người Bồ Đào Nha và Ấn Độ) (Pearson, 1987: 94-95). Sự phân biệt đối xử thể hiện rõ với người *reinóis* và *fidalgos* (quý tộc Bồ Đào Nha) - những người Bồ Đào Nha thuần chủng và thuộc tầng lớp trên - chiếm giữ vị trí cao trong xã hội; tiếp đến là người *indiáticos* và *mesticos*; cuối cùng là những người theo đạo Thiên Chúa và người dân bản địa giữ chức vụ giáo sĩ (Xavier, 2022: 296). Năm 1560, Tòa án dị giáo được thành lập tại Goa và cấm mọi hình thức thực hành phi Thiên Chúa giáo trong xã hội (Nurani, 2024: 1-16). Những người có tín ngưỡng khác biệt đều bị xét xử và kết án.

Đến đầu thế kỷ XX, trong thời gian 16 năm của nền Cộng hòa Bồ Đào Nha

(1910 - 1926), người Hindu ở Goa lần đầu được trao quyền tự do tôn giáo và bình đẳng với mọi công dân, các đền thờ được mở cửa, số ít những trí thức người Goa được tham gia vào chính quyền. Tuy nhiên, ngày 12/10/1930, Đạo luật Thuộc địa (Colonial Act) được thông qua⁽⁵⁾ với nhiều nội dung phân biệt công dân. Năm 1937, Bồ Đào Nha tiếp tục thu hồi các quyền tự do dân sự ở Goa (Shirodkar, 1988: 34), thực hiện kiểm duyệt nghiêm ngặt, cấm xuất bản bất kỳ tài liệu bằng văn bản mà không có sự chấp thuận của chính quyền. Quyền tự do ngôn luận, lập hội và tổ chức các cuộc họp công cộng bị đàn áp. Từ tháng 7/1946 trở đi, các bản án tù dài hạn và trục xuất khỏi Goa thường xuyên được áp dụng đối với bất kỳ ai có biểu hiện chống lại chính quyền.

Về kinh tế, chính sách của thực dân Bồ Đào Nha ở Goa (cũng như các thuộc địa khác) được thực hiện theo hướng “khai thác lợi nhuận tối đa với mức đầu tư tối thiểu” (Tombat, 1995: 38). Lợi nhuận chính của Bồ Đào Nha ở Goa là trao đổi thương mại, thuế quan và các loại thuế khác. Đó cũng là lý do giải thích vì sao Bồ Đào Nha ít đầu tư cơ sở hạ tầng tại Goa⁽⁶⁾. Mặt khác, Bồ Đào Nha ít chú trọng thúc đẩy sản xuất nông nghiệp cũng như phát triển ngành công nghiệp. Hậu quả là từ cuối thế kỷ XIX, tình trạng di dân vì lý do kinh tế bắt đầu diễn ra ở Goa. Một bộ phận người Goa sang Ấn Độ thuộc Anh, đến một số thuộc địa của Bồ Đào Nha ở Châu

Phi⁽⁷⁾. Trong khi đó, Bồ Đào Nha cho phép các công ty của Nhật Bản, Đức, Pháp và Ý thăm dò, khai thác nguồn tài nguyên như đồng, vàng, sắt, mangan ở Goa để xuất khẩu với điều kiện phải đóng thuế. Loại thuế này đã mang lại lợi nhuận lớn cho Bồ Đào Nha.

Ngoài ra, chính phủ Bồ Đào Nha còn một số nguồn thu khác tại Goa như bán xổ số (với lợi nhuận hàng năm lên tới 10 lakh), buôn lậu và đặc biệt là “ngành công nghiệp đồ uống có cồn”. Theo đó, “có tới 20 đến 25% tổng thu nhập của Ấn Độ thuộc Bồ Đào Nha bao gồm các khoản thu từ rượu” (Cunha, 1961: 28). Việc lưu thông tiền tệ được thực hiện ở Goa qua một ngân hàng duy nhất là Baco Nacional Ultramarino. Ngân hàng này chỉ chấp nhận tiền gửi nhưng không trả lãi và cho vay với lãi suất cao (Rao, 1963: 59).

Về *giáo dục và ngôn ngữ*, nếu như ở Ấn Độ thuộc Anh, giáo dục đóng vai trò quan trọng trong việc tạo ra tư duy tự do và dân chủ trong giới trí thức thì tại Goa, giáo dục bị hạn chế nghiêm trọng. Trước năm 1910, người Hindu bị từ chối quyền được giáo dục, giáo viên phải là những người theo đạo Thiên Chúa. Các trường học được điều hành bởi chính phủ, các tổ chức truyền giáo và tư nhân. Trong các trường học chính thức, phương tiện giảng dạy là tiếng Bồ Đào Nha. Một số trường tư thục có giảng dạy bằng tiếng Marathi, số ít trường học do các nhà truyền giáo điều hành được giảng

dạy bằng tiếng Anh. Mục đích của giáo dục được thực hiện ở Goa là “học cách để trở thành một công dân Bồ Đào Nha tốt và không hề biết gì về đất nước và văn hóa của mình” (Tombat, 1995: 53). Đầu thế kỷ XX, chỉ có 10 - 12% dân số Goa biết chữ (Pearson, 1987: 157). Nhận xét về bản chất và hệ thống giáo dục Bồ Đào Nha năm 1957, Theodore Mazarello, thư ký Hiệp hội Sinh viên Goa tại Bombay đã viết: “Hệ thống giáo dục Bồ Đào Nha thực hiện ở Goa không gì khác ngoài sự nhồi sọ. Học sinh không được dạy bất cứ điều gì về thế giới bên ngoài. Bồ Đào Nha được tôn vinh là quốc gia đã sản sinh ra những nhà thám hiểm duy nhất trên thế giới. Không được dạy gì về nước Mỹ hay nước Anh, kể cả Ấn Độ” (dẫn theo Tombat, 1995: 54).

Do lịch sử đặc biệt, ngôn ngữ nói của người dân ở Goa khác biệt so với ngôn ngữ đọc và viết. Tiếng Konkani vẫn là ngôn ngữ nói của phần lớn người dân. Tuy nhiên, người dân có thể biết tiếng Bồ Đào Nha, tiếng Marathi hoặc tiếng Anh tùy thuộc vào họ được học ở trường do chính phủ, các tổ chức tư nhân hay các nhà truyền giáo điều hành. Đem trước khi được giải phóng, chỉ có 3% dân số Goa nói và hiểu tiếng Bồ Đào Nha, trong khi tiếng Anh phổ biến hơn nhiều và được sử dụng rộng rãi (Rao, 1963: 52).

Có thể nói, trong bốn thế kỷ thống trị, thực dân Bồ Đào Nha đã để lại những hậu quả nặng nề ở Goa.

3. NHỮNG HOẠT ĐỘNG CỦA T.B. CUNHA TRONG PHONG TRÀO DÂN TỘC Ở GOA NỬA ĐẦU THẾ KỶ XX

3.1. Từ nhỏ đến năm 1926

Tristão de Braganza-Cunha⁽⁸⁾ sinh năm 1891 tại làng Chandor (Goa) trong một gia đình có 4 người con thuộc tầng lớp bhatkar (địa chủ). Sau khi hoàn thành chương trình giáo dục tiểu học, T.B. Cunha tiếp tục học tập tại hệ thống trường Lyceum⁽⁹⁾ ở Panaji với cách thức giảng dạy bằng tiếng Bồ Đào Nha. T.B. Cunha sau đó tiếp tục học lên cao hơn tại một trường truyền giáo của Pháp ở Pondicherry, nơi ông lấy bằng tú tài.

Năm 1912, ông rời Goa để tới Paris và học kỹ sư điện tại Đại học Sorbonne. Trong thời gian ở Pháp, T.B. Cunha đã gặp gỡ và tiếp xúc nhiều chính khách nổi tiếng như Henri Barbusse, Romain Rolland... và tham gia nhiều hoạt động với họ. Ông tham gia Liên đoàn Chống chủ nghĩa đế quốc (Anti-Imperialist League) tại Paris, có nhiều bài viết đăng trên các tạp chí *L'Humanité*, *Clarite*, *L'Europe Nouvelle*, về phong trào đấu tranh của nhân dân Ấn Độ chống thực dân Anh nói chung, trường hợp các lãnh thổ Ấn Độ thuộc Bồ Đào Nha nói riêng (Shirodkar, 1986: 54-55). Đặc biệt trên tờ *L'Europe Nouvelle*, ông đã thu hút sự chú ý của quốc tế đến vụ thảm sát Jalianwalla Bagh năm 1919, ủng hộ sự nghiệp tự do của Ấn Độ⁽¹⁰⁾. Ông cũng tham gia tích cực trong Ủy ban ủng hộ Ấn Độ của Cục Thông tin do Romain Rolland khởi xướng. Ông viết

các bài nghiên cứu về Mahatma Gandhi bằng tiếng Pháp, tạo ấn tượng lớn trên báo chí Pháp vào thời điểm đó.

Khoảng thời gian T.B. Cunha ở Paris là “những năm tháng tươi đẹp nhất” của ông và là sự chuẩn bị cho những hoạt động mà ông thực hiện ở Goa về sau. Mặt khác, đây cũng là thời kỳ thế giới có nhiều biến động lớn như Chiến tranh thế giới thứ nhất kết thúc và Cách mạng tháng Mười Nga năm 1917 thành công. T.B. Cunha rất ấn tượng với cuộc cách mạng do Lenin và đảng Bolshevik lãnh đạo, đưa đến sự ra đời của nước Nga Xô viết và tiếp theo là Liên bang Cộng hòa xã hội chủ nghĩa Xô viết (Liên Xô), làm thay đổi hoàn toàn cục diện thế giới cũng như vận mệnh của nhiều quốc gia, dân tộc. Ông cũng tin rằng, Cách mạng tháng Mười Nga đánh dấu khởi đầu cho sự phát triển của một cuộc đấu tranh mạnh mẽ chống chủ nghĩa đế quốc (Tombat, 1995: 203).

3.2. Từ năm 1926 đến năm 1946

Năm 1926, sau khi từ bỏ sự nghiệp là một kỹ sư điện tại Pháp và trở về Goa, T.B. Cunha bắt đầu cống hiến hết mình cho sự nghiệp tự do ở vùng đất này. Với niềm tin rằng Goa là một phần quan trọng của Ấn Độ tự do, cũng như đối với nền độc lập của Ấn Độ nên ông đã cố gắng hòa mình với các phong trào dân tộc đang diễn ra sôi động ở đại lục (Yogesh Nagvenkar, 2017). Năm 1928, ông thành lập Ủy ban Quốc hội Goa (Goa Congress Committee - GCC) tại Margao, hoạt

động dưới khẩu hiệu “Một Goa tự do trong một Ấn Độ tự do”. Đây là nỗ lực đầu tiên của ông nhằm xây dựng một tổ chức bền vững sẽ liên kết các cuộc đấu tranh chống Bồ Đào Nha ở Goa với phong trào dân tộc chủ nghĩa đang nhanh chóng giành được chỗ đứng trên khắp Ấn Độ. Quan trọng hơn, đây cũng là lần đầu tiên Goa được xác định trong phong trào tự do lớn hơn của Ấn Độ (Parobo, 2015: 66). Mặt khác, GCC còn tiến hành xuất bản các tập sách nhỏ và tập san, trong đó phần nhiều do T.B. Cunha biên soạn bằng tiếng Bồ Đào Nha, sau đó được dịch sang tiếng Marathi để tiếp cận được với nhiều đối tượng độc giả.

Mặc dù luôn bị cấm đoán bởi chính quyền, GCC cũng có ảnh hưởng trong một bộ phận trí thức nhỏ và những người yêu nước ở Goa. Với những ảnh hưởng đó, GCC được Đảng Quốc đại Ấn Độ công nhận là một bộ phận trực thuộc trong một phiên họp thường niên được tổ chức tại Calcutta từ ngày 29/12/1928 đến ngày 1/1/1929 dưới sự chủ trì của Motilal Nehru (Lobo, 2023: 131-155). Trong năm 1929, T.B. Cunha đã tổ chức một chiến dịch đòi tự do và trở về Goa cho hàng trăm người của bộ lạc Gauda, Kunbis bị lừa đến Assam (Ấn Độ thuộc Anh) làm việc với mức lương thấp tại các trang trại trồng trà của Anh. Sau đó, ông chuyển đến Bombay, gặp gỡ nhiều trí thức tiến bộ Goa như Madkaikar, Narayan Palekar, George Vaz, Mario Rodriguez, Kashinath

Tendulkar... và ở lại nơi đây để tiếp tục sự nghiệp của mình (Rajimwale, 2021: 57-58).

Tháng 10/1934, tại phiên họp ở Bombay, nhiều nghị quyết quan trọng được thông qua liên quan tới hướng hoạt động mới của Đảng Quốc đại. Trong đó, Đảng Quốc đại quyết định hủy công nhận GCC (vì hoạt động trên lãnh thổ do Bồ Đào Nha cai trị) như một phần trong quyết định hủy công nhận các ủy ban chi nhánh của Đảng hoạt động ở các vùng lãnh thổ nước ngoài như London, New York (Zaidi *al.*, 1980: 400). Tuy nhiên với GCC, nền tảng cho nền độc lập Goa đã được đặt ra. Bất chấp quyết định không công nhận của Đảng Quốc đại, GCC vẫn tiếp tục hoạt động. Năm 1936, một chi nhánh của GCC được thành lập tại Bombay (Rao, 1963: 29). Chi nhánh này đã xuất bản nhiều tập sách nhỏ tiếp tục vạch rõ lịch sử thống trị của Bồ Đào Nha ở Goa nhằm thức tỉnh các tầng lớp nhân dân trong cuộc đấu tranh tự do. Một trong số đó phải kể tới là tập sách *Phi quốc hữu hóa người Goa* do T.B. Cunha viết và xuất bản.

Tháng 8/1940, một trận lũ lớn đã ảnh hưởng nghiêm trọng đến những nông dân nghèo ở Margao và Salcete khiến hàng vạn người dân rơi vào cảnh vô gia cư. Tuy nhiên, chính phủ Bồ Đào Nha không hề quan tâm. T.B. Cunha đã đưa vấn đề này lên GCC, đồng thời thành lập một Ủy ban cứu trợ phát động chiến dịch giúp đỡ cuộc sống của người dân (Parobo, 2015:

61-68). Tháng 2/1945, dưới sự chỉ đạo của T.B. Cunha, Divakar Kakodkar đã thành lập tổ chức Liên đoàn Thanh niên Goa (Goan Youth League) ở Bombay. Không giống như các đảng phái chính trị, Liên đoàn Thanh niên Goa hoạt động vì sự tiến bộ về chính trị, xã hội và trí tuệ của thanh niên Goa. Mục tiêu chính trị của tổ chức này là hoạt động vì sự độc lập hoàn toàn của Ấn Độ và sự hòa nhập của một Goa tự do với một Ấn Độ tự do (Coutinho, 1975: 418-419). Thông qua các phương tiện truyền thông, áp phích, cuộc họp công khai, các buổi diễn thuyết ở cả Bombay và Goa, những nhà lãnh đạo của tổ chức này góp phần thay đổi nhận thức chính trị của thanh niên Goa. Theo yêu cầu của Liên đoàn Thanh niên Goa, ngày 7/4/1946, T.B. Cunha đã có một bài thuyết trình tại Instituto Luso-Indiano Hall (Bombay) nêu bật hiện thực lạc hậu về mọi mặt ở Goa dưới sự thống trị của Bồ Đào Nha, đồng thời kêu gọi sự đoàn kết của các giai tầng để thay đổi hiện trạng (Tombat, 1995: 203-204).

Trong những năm 1940, phong trào dân tộc ở Goa có chuyển biến tích cực. Đồng thời các nhà lãnh đạo ở Ấn Độ đã tập trung sự chú ý vào các phong trào ở Ấn Độ thuộc Bồ Đào Nha và Ấn Độ thuộc Pháp. T.B. Cunha tham gia tích cực vào phong trào Bất tuân Dân sự (Civil Disobedience Movement) được phát động ở Goa vào ngày 18/6/1946⁽¹¹⁾. Nổi bật nhất là bài phát biểu được

trình bày công khai bằng tiếng Konkani của ông vào ngày 20/6/1946 tại Margao với sự tham dự của gần 1.000 người. Ông đã lên án mạnh mẽ chế độ thống trị của Bồ Đào Nha; khẳng định các quyền tự do ngôn luận, tư tưởng và lập hội đã bị chính phủ Bồ Đào Nha hạn chế thông qua trong Đạo luật Thuộc địa năm 1930 (Shirodkar, 1991: 11). Tuy nhiên, trong một cuộc họp công khai vào ngày 30/6/1946, T.B. Cunha đã bị cảnh sát Bồ Đào Nha bắt với cáo buộc chống lại chính quyền, kích động nổi loạn bởi bài phát biểu trước đó. Ông bị kết án 8 năm tù, trục xuất sang Bồ Đào Nha và đình chỉ quyền chính trị trong 15 năm (Shirodkar, 1991: 15). Ông là trí thức đấu tranh cho tự do ở Goa đầu tiên bị tòa án quân sự Bồ Đào Nha xét xử và lưu đày.

Cùng với hoạt động thực tiễn trên, từ năm 1926 đến năm 1946, T.B. Cunha tích cực viết nhiều tác phẩm trình bày quan điểm của mình về chủ nghĩa đế quốc, chủ nghĩa dân tộc và nhân quyền; lên án sự thống trị của Bồ Đào Nha ở Goa... nhằm thay đổi nhận thức của người Goa dưới chế độ thực dân. Trong đó phải kể đến cuốn sách *What is Imperialism?* (Chủ nghĩa đế quốc là gì?) xuất bản tháng 5/1928 và *The Denationalization of Goans* (Phi quốc hữu hóa người Goa) xuất bản tháng 6/1944. Nội dung trong *What is Imperialism*, T.B. Cunha bày tỏ sự ngưỡng mộ đối với chính sách chống đế quốc của Liên Xô thể hiện trong chính sách đối với các dân tộc thiểu

số. Theo đó, ngôn ngữ và văn hóa của các dân tộc thiểu số được tôn trọng và họ được hưởng quyền tự chủ, bao gồm cả quyền ly khai (Cunha, 1961: 229). Đối chiếu điều này với chính sách ngôn ngữ của thực dân Bồ Đào Nha ở Goa, thì “sự suy thoái về trí tuệ và nạn mù chữ chủ yếu là do sự loại bỏ có hệ thống ngôn ngữ Konkani khỏi các trường học” (Cunha, 1961: 230). Ông cũng khen ngợi Liên Xô từ bỏ mọi đặc quyền mà chế độ Nga hoàng trước đây nắm giữ đối với Trung Quốc, Afghanistan và Turkistan và coi đây là bằng chứng bổ sung cho chủ nghĩa chống đế quốc của Liên Xô. Vì thế, T.B. Cunha tin rằng tất cả các nước thuộc địa và nửa thuộc địa nên coi Liên Xô là một “lực lượng hùng mạnh” ở bên cạnh họ (Cunha, 1961: 235). Ông không đề xuất rằng người dân Goa hay Ấn Độ nên định hình cuộc đấu tranh theo mô hình kinh nghiệm của Liên Xô. Về phương pháp đấu tranh, T.B. Cunha ủng hộ cuộc đấu tranh bất bạo động của nhân dân.

The Denationalization of Goans (xuất bản tại Bombay) là công trình nghiên cứu dựa trên các sự kiện lịch sử và dữ liệu chính thức. Trong cuốn sách này, T.B. Cunha đưa ra những cáo buộc gay gắt về các phương pháp mà Bồ Đào Nha đã sử dụng trong suốt bốn thế kỷ cai trị để “lai tạp hóa” người Goa với lý do khai hóa họ. Ông chỉ rõ: Lịch sử của Goa bắt đầu bằng quá trình cấm đoán lịch sử của chính nó. Mục đích của tác phẩm này là xóa bỏ các phiên bản lịch sử thuộc địa đã

hợp pháp hóa bản chất văn minh của người Bồ Đào Nha chống lại sự hội nhập với Ấn Độ (theo Parobo, 2015: 61-68). Mặt khác, lịch sử thống trị bốn thế kỷ của thực dân Bồ Đào Nha ở Goa đã dẫn đến sự phân biệt vị thế của Goa với phần còn lại của Ấn Độ. Những hậu quả của quá trình thống trị này được T.B. Cunha chỉ ra như sau: “...họ [người Goa] đã bị tước đoạt những quyền cơ bản nhất của con người. Thói quen và phong tục của họ đã bị vi phạm. Tiếng mẹ đẻ của họ đã bị thay thế. Văn hóa truyền thống của họ bị phá hủy... Bốn thế kỷ thống trị của Bồ Đào Nha đã thành công khi người Goa quên đi người thân và họ hàng của mình và xấu hổ về chủng tộc của chính họ” (dẫn theo Coutinho, 1975: 351-352). Chính bởi thế: “Chúng ta sẽ khai quật lịch sử của sự hủy hoại này mà chính người dân Goa ít biết đến vì họ chưa ý thức được. Việc phổ biến lịch sử này là điều cần thiết vì cho đến ngày nay, nó đã bị làm sai lệch một cách có hệ thống trong sách giáo khoa ở nhà trường, trên báo chí và trong các tác phẩm văn học” (Cunha, 1961: 59-60).

3.3. Từ năm 1946 đến năm 1958

Tại Bồ Đào Nha, T.B. Cunha bị giam giữ ở nhà tù Aljube (Lisbon) trong vài ngày và sau đó được đưa tới ngục tối pháo đài Peniche, nơi ông phải trải qua hơn 4 năm giam cầm cho đến khi được thả theo lệnh đặc xá của Salazar năm 1950. Tuy nhiên, ông phải ở lại Bồ Đào Nha dưới sự giám sát của cảnh sát mật. Trong thời gian

bị giam cầm ở Peniche, T.B. Cunha đã tiếp xúc với nhiều tù nhân chính trị, những người tích cực đấu tranh chống lại chế độ độc tài Salazar như: Mario Soares⁽¹²⁾, Rama Hegde, Purshottam Kakodkar, Lakshmikant Bhembre, Jose Inacio Lily... Chính môi trường này đã tiếp tục nuôi dưỡng tinh thần đấu tranh cho tự do Goa của T.B. Cunha.

Năm 1953, T.B. Cunha trốn khỏi Bồ Đào Nha và đến Pháp, xin tị nạn chính trị tại Đại sứ quán Ấn Độ. Đến ngày 4/9/1953, ông trở về Ấn Độ. Trong thời gian này, ông đã thành lập Ủy ban Hành động Goa (Goa Action Committee - GAC) ở Bombay để giúp điều phối nhiều tổ chức giải phóng Goa đã xuất hiện vào thời điểm đó⁽¹³⁾. Cũng trong năm này, cùng với António Furtado và Berta de Menezes Bragança, T.B. Cunha đã sáng lập tờ báo *Free Goa* (Lobo, 2018: 137-167), phát hành 2 tuần một số và số đầu tiên ra ngày 10/10/1953. Ông tiếp tục sự nghiệp giành tự do cho Goa thông qua các bài viết của mình trên *Azad Goen*, tờ báo tiếng Konkani duy nhất do chính ông xuất bản truyền bá thông điệp về tự do đến quần chúng Goa⁽¹⁴⁾. T.B. Cunha qua đời vào ngày 26/9/1958 sau một cơn đau tim.

Năm 1959, Hội đồng Hòa bình Thế giới (World Peace Council), tại phiên họp Stockholm vinh danh ông nhằm ghi nhận những đóng góp cho sự nghiệp hòa bình và tình hữu nghị (Parobo, 2015: 61-68). Năm 1961, một Ủy ban tưởng niệm T.B. Cunha

được thành lập tại Bombay xuất bản tập sách *Goa's Freedom Struggle* với nhiều tác phẩm, bài viết chính của ông. Trong lời tựa của cuốn sách, danh hiệu "Người cha của chủ nghĩa dân tộc Goa" đã được đặt cho ông như một sự ghi nhận công lao đối với phong trào đấu tranh giành tự do cho Goa⁽¹⁴⁾.

4. KẾT LUẬN

Với chính sách thống trị toàn diện về chính trị, kinh tế, giáo dục và ngôn ngữ trong bốn thế kỷ, thực dân Bồ Đào Nha đã để lại những hậu quả to lớn ở Goa (Ấn Độ). Đó là nền chính trị bị kiểm soát chặt chẽ, sẵn sàng áp dụng những hình phạt tàn bạo cho bất kỳ ai có biểu hiện chống lại chính quyền; quyền con người bị tước đoạt; nền kinh tế thuộc địa mất cân đối; ngôn ngữ và giáo dục bị xâm phạm nghiêm trọng. Tưởng chừng điều đó đã làm mất đi hoàn toàn bản sắc của Goa, song qua thời gian, những mầm móng chủ nghĩa dân tộc ở vùng đất này đã được nhen nhóm bởi nhiều giai tầng khác nhau và bằng nhiều phương thức khác nhau. Đến đầu thế kỷ XX, giới trí thức, đặc biệt là bộ phận được nền giáo dục Bồ Đào Nha đào tạo, đóng vai trò quan trọng trong phong trào dân tộc. Họ đã nhận ra mối liên hệ về chủng tộc, huyết thống và nền văn minh gắn kết Goa với phần còn lại của Ấn Độ. Do vậy, chống thực dân Bồ Đào Nha sẽ là động lực cho sự giải phóng về thể chất và tinh thần của người dân Goa (Lobo, 2018: 137-167). Chính sự xuất hiện

và bước lên vũ đài chính trị của giới trí thức Goa, mà đại diện là T.B. Cunha với những hoạt động lý luận và thực tiễn đã truyền cảm hứng chống thực dân cho các giai tầng ở Goa. Đánh giá về sự nghiệp hoạt động của T.B. Cunha, nhà sử học Ấn Độ K.M.

Pannikar (1959) đã viết: “T.B. Cunha đã sống mà không thấy được sự hoàn thành của Goa và sự thống nhất của nó với Ấn Độ. Nhưng, những hạt giống của chủ nghĩa dân tộc mà ông đã gieo ở Goa đã phát triển thành cây đại thụ”. □

CHÚ THÍCH

(1) Năm 1510, dưới sự lãnh đạo của Alfonso de Albuquerque (1453 - 1515), Bồ Đào Nha đã chinh phục được đảo Goa từ vương quốc Hồi giáo Bijapur và trở thành cường quốc Châu Âu đầu tiên thiết lập thuộc địa trên tiểu lục địa Ấn Độ (Tombat, 1995: 19). Lãnh thổ Ấn Độ dưới sự thống trị của Bồ Đào Nha (tính đến năm 1788) bao gồm Goa, Daman và Diu với tổng diện tích là 1.532 dặm vuông. Goa là vùng đất lớn nhất rộng 1.309 dặm vuông; Daman rộng khoảng 219 dặm vuông và Diu rộng khoảng 14 dặm vuông. Trong đó, Daman và Diu không tiếp giáp về địa lý với Goa và có sự khác biệt về văn hóa. Năm 1543, các vùng đất Salcete, Bardez và Ilhas (Tiswadi) được Bồ Đào Nha tuyên bố chủ quyền gọi là *Velhas Conquistas* (Những cuộc chinh phạt cũ - Old Conquests). Từ năm 1763 đến năm 1788, Bồ Đào Nha tiếp tục sáp nhập thêm các vùng đất còn lại là Pernem, Bicholim, Sattari, Antruz (Ponda), Canacona, Embarbacem (Sanguem), Cacora, Chandrovadi, Balli và Astragar được gọi là *Novas Conquistas* (Những cuộc chinh phạt mới - New Conquests) (Pearson, 1988: 138). Năm 1961, Goa đã được giải phóng bởi quân đội Ấn Độ.

(2) Đơn cử một số sự kiện tiêu biểu như: năm 1543, dân làng Cuncolim đã nổi dậy chống lại Bồ Đào Nha vì đã giết một con bò, bôi máu lên các tượng thần trong đền thờ Hindu và làm ô nhiễm nước giếng bằng xác của nó. Năm 1652, một cuộc nổi dậy khác do Mateus de Castro Mahale và Chrisopolis tổ chức. Năm 1787, cuộc nổi dậy được biết đến rộng rãi với tên gọi “Âm mưu của Pintos” dưới sự lãnh đạo của Caetano Francisco Couto và Jose Antonio Gonsalves với lý do chính là các linh mục Công giáo Goa bất mãn vì không được phép nắm giữ vị trí cao trong Giáo hội (vốn chỉ dành cho giáo sĩ Châu Âu). Năm 1852, Dipaji Rane lãnh đạo nhân dân nổi dậy chống lại việc áp thuế lên người dân và ban hành các sắc lệnh can thiệp vào trang phục địa phương của họ. Các hoạt động đấu tranh nhỏ lẻ sau đó vẫn tiếp tục cho đến năm 1913. Mặc dù những cuộc nổi loạn này nhanh chóng bị dập tắt, song dần dần nó đã làm xói mòn sự ổn định của Bồ Đào Nha ở Goa. Đầu những năm 1920, về cơ bản nhân dân Goa đã kết thúc giai đoạn kháng chiến vũ trang địa phương, phong trào dân tộc ở Goa chống thực dân Bồ Đào Nha chuyển sang hướng phát triển mới.

(3) Trong nghiên cứu này, khái niệm phong trào dân tộc và phong trào dân tộc ở Goa được diễn giải như sau:

Phong trào dân tộc là cuộc đấu tranh của các dân tộc chống lại ách thống trị của thực dân, diễn ra dưới nhiều hình thức như chính trị, kinh tế, văn hóa... với mục tiêu: (1) phục hưng và phát triển một nền văn hóa dân tộc với ngôn ngữ bản địa (tiếng mẹ đẻ) sử dụng rộng rãi trong giáo dục, hành chính, đời sống, kinh tế; (2) đạt được các quyền công dân hoặc tự trị và cuối cùng là độc lập; (3) thiết lập một cấu trúc xã hội hoàn chỉnh bao gồm giới tinh hoa trí

thức, tầng lớp doanh nhân, nông dân tự do và công nhân (Hroch, 1992: 6). Phong trào này đóng vai trò then chốt trong các nỗ lực phi thực dân hóa trên khắp châu lục Á, Phi, Mỹ Latinh nhất là sau Chiến tranh thế giới thứ hai.

Phong trào dân tộc ở Goa chỉ những hoạt động đấu tranh chính trị, văn hóa của các cá nhân (giới tinh hoa trí thức mà đại diện là T.B. Cunha) và tổ chức nhằm thức tỉnh tinh thần phản kháng trong nhân dân chống thực dân Bồ Đào Nha để giải phóng Goa.

(4) Trong một văn bản gửi cho nhà vua Bồ Đào Nha, Albuquerque thừa nhận: “Không một người Hồi giáo nào được tha mạng và các nhà thờ Hồi giáo của họ đã bị đốt cháy... (Cunha, 1961: 61). Năm 1541, Bồ Đào Nha ban hành sắc lệnh phá hủy các đền thờ Hindu ở Goa, chuyển hướng sang phát triển nhà thờ Thiên Chúa (Priolkar, 1961: 68). Người Hindu bị tước đoạt các đặc quyền chính trị, xã hội, kinh tế mà trước đây họ được hưởng. Các viên chức Bồ Đào Nha được chỉ thị không tuyển dụng người theo đạo Hindu vào các dịch vụ tư nhân hoặc các vị trí trong chính phủ (De Souza, Teotonio, 1979: 93). Kết quả là, ngoài một số ít người hợp tác với Bồ Đào Nha, nhiều người Hindu ở Goa đã phải chạy trốn đến các vùng lân cận để tránh bị đàn áp.

(5) Đạo luật chia công dân thành hai loại và các quyền của từng loại công dân. Người dân Goa được phân loại thành người đồng hóa (những người có thể đọc và viết bằng tiếng Bồ Đào Nha) và người bản địa (phần còn lại của dân số) (Tombat, 1995: 34).

(6) Dự án phát triển cơ sở hạ tầng lớn duy nhất mà Bồ Đào Nha thực hiện ở Goa chính là xây dựng tuyến đường sắt khổ 1 mét do công ty West India Portuguese Guaranteed Railway của Anh đảm nhận.

(7) Theo Srikrishna Vanjari, một viên chức ở Bombay, đã nhận xét: Ấn Độ đã đón nhận 1/3 dân số (dẫn theo Tombat, 1995: 43). Còn B.T. Cunha (1961: 39) ước tính số lượng người di cư là gần 1 lakh (tương đương 100.000) trong dân số 6 lakh. Họ được tuyển dụng vào nhiều công việc khác nhau từ viên chức đến người lao động chân tay. Một bộ phận khác làm việc khắp thế giới trên các tàu buôn.

(8) Cha của Tristão de Braganza-Cunha là bác sĩ Ligorina de Cunha, là biên tập của *O Nacionalista* - một tạp chí chính trị viết bằng tiếng Bồ Đào Nha, xuất bản ở Cuelim (phía nam Goa); mẹ là Filomena de Braganza. Anh trai của B.T. Cunha là Francisco - nhà Ấn Độ học nổi tiếng. Chị gái B.T. Cunha là Anna (vợ của Luis Menezes Braganza - một trí thức và nhà tư tưởng tự do lớn ở Goa mà sau này B.T. Cunha chịu ảnh hưởng từ quan điểm chính trị của ông). Em trai ông là Placido - một bác sĩ sống ở Calcutta.

(9) Là hệ thống trường Trung học ở Châu Âu được thành lập vào năm 1854 ở Panaji (thủ phủ Goa) theo mô hình của Bồ Đào Nha (bao gồm nhiều cấp học, thường là cấp 2, tùy theo mỗi quốc gia). Khoa học cơ bản và một số nghề nghiệp cụ thể cũng được giảng dạy tại đây.

(10) Đây còn được gọi là vụ thảm sát Amritsar diễn ra ngày 13/4/1919. Có khoảng 20.000 người (chủ yếu là đàn ông, phụ nữ và trẻ em) không vũ trang từ nhiều vùng khác nhau của Punjab đã tụ tập hòa bình tại Jallianwala Bagh (Ấn Độ thuộc Anh) trong hội chợ Baishakhi thường niên để phản đối Đạo luật Rowlatt và vụ bắt giữ các nhà hoạt động ủng hộ độc lập của Ấn Độ là Saifuddin Kitchlew và Satyapal. Để đáp trả, chỉ huy lực lượng quân đội Ấn Độ thuộc Anh tại Punjab là R. Dyer đã bao vây bằng các trung đoàn bộ binh Gurkha và Sikh, đồng thời bắn vào đoàn người. Theo một thống kê có khoảng 379 người thiệt mạng và 1.200 người bị thương. Thảm kịch Jallianwala Bagh đã tác động sâu sắc đến sự phát triển của phong trào dân tộc ở Ấn Độ về sau (Tuteja, 1997: 25).

- (11) Theo đó, ngày 18/6/1946, Ram Manohar Lohia (một nhà lãnh đạo dân tộc chủ nghĩa được kính trọng ở Ấn Độ) cùng với Juliao Menzes (một trí thức hoạt động sôi nổi trong phong trào dân tộc ở Goa) bất chấp lệnh cấm tự do ngôn luận, lập hội và tổ chức các cuộc họp công cộng của Bồ Đào Nha, đã phát động cuộc đấu tranh cho các quyền tự do dân sự chống lại chính sách độc tài của Salazar ở Goa. Phong trào đã “đánh thức người Goa sau một giấc ngủ dài” trong vòng kiểm soát của Bồ Đào Nha, thu hút hàng ngàn người dân Goa tham gia khiến chính quyền Bồ Đào Nha lúng túng ứng phó.
- (12) Là một chính trị gia người Bồ Đào Nha, giữ chức Thủ tướng từ năm 1976 - 1978; 1983 - 1985; và sau đó là Tổng thống Bồ Đào Nha từ năm 1986 đến năm 1996.
- (13) Ví như: Đảng Nhân dân Goa (Goan People's Party), Mặt trận Thống nhất Goa (United Front of Goans), Đảng Azad Gomantak (Azad Gomantak Party)... (Rajimwale, 2021: 57-58)
- (14) Đây là một tờ báo liên kết của tờ *Free Goa* (1950), sau đó được Tiến sĩ A. Furtado xuất bản tại Belguam (Ấn Độ). Sau này T.B. Cunha trở thành biên tập viên của tờ báo này cho đến khi qua đời vào năm 1958 (Yogesh Nagvenkar, 2017).
- (15) Ngày 19/12/1961, chiến dịch quân sự Vijay đã giải phóng Goa khỏi sự thống trị của thực dân Bồ Đào Nha. Năm 2011, nhân kỷ niệm 50 năm Goa được giải phóng, bức ảnh của ông xuất hiện trang trọng tại Quốc hội Ấn Độ. Một con đường chính ở Panaji đã được đặt theo tên của ông.

TÀI LIỆU TRÍCH DẪN

1. Coutinho, Verissimo. 1975. *Goa's History of Education: A Case Study of Portuguese Colonialism*. Loyola University Chicago.
2. Cunha, Tristão Bragança.. 1961. *Denationalization of Goans. Goa's Freedom Struggle*. Bombay: Dr. T.B. Cunha Memorial Committee.
3. De Souza, Teotonio R. 1979. *Medieval Goa - A Socio - Economic History*. Concept Publishing Co. New Delhi.
4. Hroch, Miroslav. 1992. *From National Movement to Nation*. Annual Colloquium Series: Nationalism, Nation-States, And Violence, Charles University, Prague.
5. Lehner, Alexander. 2025. Culture, Institutions, and Fading Persistence: Evidence from 450 Years of Portuguese Colonialism in India. *Becker Friedman Institute, Development Innovation Lab*. 5730 S. Woodlawn Ave. University of Chicago, IL 60637, pp. 1-55.
6. Lobo, Sandra Ataíde. 2018. “Educating Opinion, Invigorating Intellectual Links, Promoting International Solidarity: T. B. Cunha's Anticolonial Nationalism”. *Journal of Portuguese Diaspora Studies*. Vol. 7, pp. 137-167.
7. Lobo, Sandra Ataíde. 2023. “Dear Pandit Jawaharlal Nehru: Goa and the Foundations of the Indian National Liberation Movement”. *Revista Brasileira de História*. Vol. 43. No 93. <http://dx.doi.org/10.1590/1806-93472023v43n93-08>, pp. 131-155.
8. Nurani, Shreya Hari. 2024. “Decolonization in Goa: Past, Process, and Present”. *Community Change*. Vol. 6. Issue. 1. Virginia Tech Publishing. Doi: 10.21061/cc.v6i1.a.65, pp. 1-16.
9. Pannikar, K.M. 1959. *Asia and Western Dominance: A survey of the Vasco da Gama Epoch of Asian History (1415 - 1945)*. George Allen and Unwin Ltd. London.

10. Parobo, Parag D. 2015. "Tristão Bragança Cunha and Nationalism in Colonial Goa: Mediating Difference and Essentialising Nationhood". *Economic and Political Weekly*. No. 31, pp. 61-68.
11. Pearson, Michael N. 1987. *The New Cambridge History of India: The Portuguese in India*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Pearson, Michael N. 1988. *The Portuguese in India*, Cambridge: Cambridge University Press.
13. Priolkar, Anant. 1961. *The Goa Inquisition*, Bombay: Bombay University Press.
14. Rajimwale, Anil. 2021. "Tristao de Brgabza Cunha (2 April 1891 - 28 September 1958)". *JANATA*. Vol. 76 No. 24. July 4, pp. 57-58.
15. Rao, R.P. 1963. *Portuguese Rule in Goa*. Asia Publishing House. Bombay.
16. Shirodkar, Pandurang Purushottam. 1988. *Goa's Struggle for Freedom*, Ajanta Publications. New Delhi.
17. Shirodkar, Pandurang Purushottam. 1991. *Trial of T B Cunha - Source Material for the History of the Freedom Movement of Goa (Collected from Goa Archives)*. Vol 1. Goa Gazeteer Dept. Government of Goa. Panaji.
18. Shirodkar, Pandurang Purushottam. 1986. *Who's Who of Freedom Fighters, Goa, Daman, and Diu*. Vol. 1. Goa Gazetteer Department. Government of the Union Territory of Goa, Daman, and Diu.
19. Tombat, Nishtha. 1995. *Tristao de Braganza-Cunha (1891 - 1958) and the Rise of Nationalist Consciousness in Goa*. Goa University. India.
20. Tuteja, K.L. 1997. "Jallianwala Bagh: A Critical Juncture in the Indian National Movement". *Social Scientist*. Vol. 25. No. 1/2. <https://doi.org/10.2307/3517759>, pp. 25-61.
21. Xavier, Angela Barreto. 2022. *Religion and Empire in Portuguese India*. Albany: State University of New York Press.
22. Yogesh Nagvenkar. 2017. "A Tribute To Dr. T B Cunha, The Goan Patriot of Par Excellence". <https://www.incrediblegoa.org/society/tribute-dr-t-b-cunha-goan-patriot-par-excellence>, Accessed: 20/02/2025.
23. Zaidi, A.M., S.G. Zaidi. 1980. *The Encyclopedia of the Indian National Congress*. Vol 10: 1930 - 1935, The Battle for Swaraj, New Delhi, S. Chand & Co.